

سروازدهای تهران

کیانوش اسقدی

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

دفتر پژوهشهای فرهنگی

معتقدی، کیانوش، ۱۳۶۱ -

دروازه‌های تهران / کیانوش معتقدی؛ [برای] سازمان زیباسازی شهر تهران؛ تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۹۹.

۱۲۰ ص.: مصور. - (تهران پژوهی؛ ۲۸)

ISBN: 978-964-379-505-4

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا
کتابنامه.

۱. دروازه‌ها - ایران - تهران. ۲. تهران - آثار تاریخی. الف. دفتر پژوهشهای فرهنگی. ب. سازمان زیباسازی شهر تهران. ج. عنوان. ۹۵۵/۱۲۲۰۴۳ DSR ۲۰۷۹

۶۵۳۰۴۶۷

کتابخانه ملی ایران

ISBN:978-964-379-505-4

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۹-۵۰۵

* دروازه های تهران *

* نوشته: کیانوش معتقدی

* ویراستار: میترا طاهری لطفی

* طراح: ودفحه آرا: شهره خوری

* طرح‌های خطی: روان‌ساز: زهرا دانش‌آرانی

* چاپ اول: ۱۳۹۹

همه حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و استفاده از این اثر به هر شکل بدون اجازه کتبی دفتر پژوهشهای فرهنگی مجاز نیست.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

دفتر
پژوهشهای
فرهنگی

دفتر پژوهشهای فرهنگی

تهران، خیابان کریم‌خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، کوچه باقری قصرالدشتی، شماره ۵
کدپستی: ۱۵۸۴۷۴۷۹۱۳ | تلفن: ۸۸۲۱۳۶۴ | دورنگار: ۸۸۳۰۲۴۸۵

www.iranculturalstudies.com

سازمان زیباسازی شهر تهران

میدان هفت‌تیر، خیابان شهید مفتاح جنوبی، نبش کوچه شیروودی، شماره ۲

تلفن: ۸۹۳۵۷۰۰۰ | نمابر: ۸۸۱۳۶۶۴

www.zibasazi.ir

فهرست مطالب

- ۷ ■ مقدمه
- ۱۰ ■ حصار و دروازه‌های تهران از دیرباز تا پایان دوره قاجار
- ۱۰ • پیشینه تاریخی شهر تهران
- ۱۳ • انتخاب تهران به عنوان پایتخت و سرآغاز تحولات معماری
- ۱۴ • وضعیت تهران و دروازه‌های آن در دوره قاجاریه
- ۱۹ • تحولات شهر تهران در حصار قاجاری
- ۲۴ • دروازه‌های تهران و نقشه‌های دوره قاجار
- ۲۶ ■ اهمیت دروازه‌های تهران در هویت کالبدی شهر
- ۲۸ • چگونگی شکل‌گیری طرح توسعه تهران در عصر ناصر
- ۳۱ • دروازه ناصریه، الگویی برای سبک جدید معماری دروازه‌های تهران
- ۳۳ • شکل‌گیری حصار قاجاری و ساخت دروازه‌های دوازده‌گانه
- ۳۷ ■ دروازه‌های تهران در عصر ناصری
- ۳۸ • دروازه شاه عبدالعظیم
- ۴۰ • دروازه شمیران
- ۴۱ • دروازه خراسان (دروازه مشهد)
- ۴۲ • دروازه دولت

- ۴۴ • دروازه یوسف آباد (دروازه بهجت آباد)
- ۴۶ • دروازه قزوین
- ۴۷ • دروازه گمرک
- ۴۹ • دروازه خانی آباد
- ۵۱ • دروازه غار
- ۵۱ • دروازه دولاب
- ۵۲ • دروازه دوشان تپه
- ۵۳ • دروازه باغ شاه
- ۵۴ • دروازه ماشین دودی (دروازه و پل راه آهن)
- ۵۴ • دروازه سازی برای رفع نحوست

- ۵۶ ■ دروازه های داخلی تهران در عهد ناصری
- ۵۶ • میدان توپخانه و دروازه های آن
- ۶۰ • میدان ارگ و دروازه های آن
- ۶۲ • دروازه میدان اسب داری
- ۶۲ • دروازه عالی قاپو (در سادات)
- ۶۳ • سردر الماسیه
- ۶۴ • میدان مشق و سردر باغ ملی

- ۶۸ ■ نقوش و تزئینات دروازه های تهران
- ۶۸ • انواع نقوش و تزئینات
- ۶۸ • مضامین داستانی در تزئینات

- ۷۴ ■ سخن پایانی
- ۷۶ ■ منابع

بر اساس اسناد تاریخی، قدمت نخستین حصار و دروازه‌های تهران به دور صفویه و روزگار شاه تهماسب می‌رسد؛ پس از انتخاب تهران به عنوان پایتخت ایران در دوره قاجاریه، ماجرای شکل‌گیری ساختار شهری در تهران و سپس توسعه حصار و برج و باروهای آن، از مهم‌ترین دستاوردهای هنر معماران در پایتخت نوپای ایران بود.

به تدریج که در عهد ناصری شهر تهران گسترش یافت، تعداد دروازه‌های تهران دو برابر شد و به دروازه‌ها رسید و پس از آن بر ورود و خروج افراد و کاروان‌ها از سوی شوران نظارت شد. این دروازه‌ها چهار یا شش گلدسته داشتند و با انواع کاشی‌کاری (هفت‌رنگ و معرق) تزئین شده بودند.

به دلیل همین تغییرات در طول تاریخ، دروازه‌های تهران قدیم در دو دوره تاریخی بررسی می‌شود.

دوره نخست از روزگار صفویه تا میانه عهد ناصری است که از آن با عنوان «دروازه‌های تهران در حصار شاه‌تهماسبی» یاد می‌کنیم و عبارت‌اند از:

۱. دروازه شاه‌عبدالعظیم قدیم؛ ۲. دروازه دولاب قدیم؛ ۳. دروازه شمیران قدیم؛ ۴. دروازه دولت قدیم؛ ۵. دروازه قزوین قدیم؛ ۶. دروازه محمدیه (یا دروازه نو).

و دوره دوم پس از توسعه شهر در عهد ناصری است که از آن با عنوان «دروازه‌های تهران در حصار ناصری» یاد می‌کنیم و عبارت‌اند از:

۱. دروازه دولت؛ ۲. دروازه یوسف آباد؛ ۳. دروازه شمیران؛ ۴. دروازه

خراسان؛ ۵. دروازه دولاب؛ ۶. دروازه دوشان تپه؛ ۷. دروازه باغ شاه؛ ۸. دروازه قزوین؛ ۹. دروازه گمرک؛ ۱۰. دروازه خانی آباد؛ ۱۱. دروازه غار؛ ۱۲. دروازه شاه عبدالعظیم.

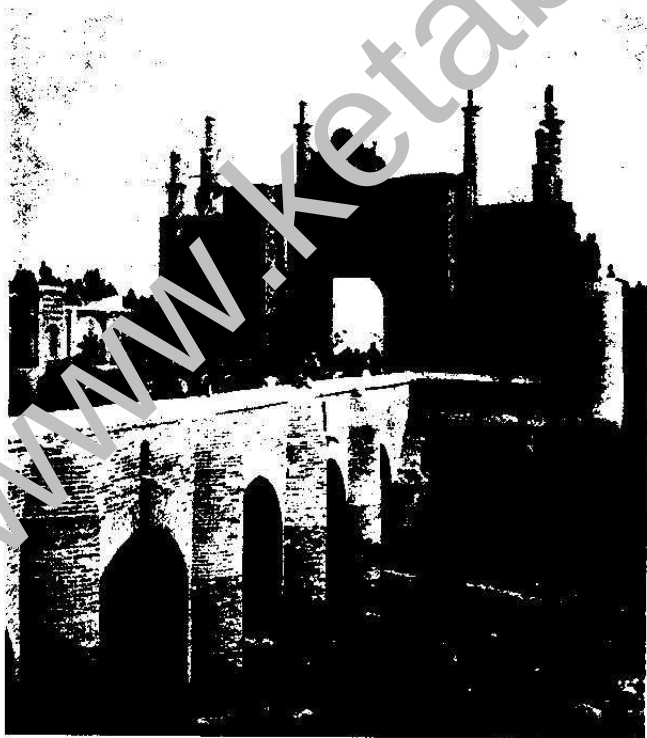
البته یک دروازه هم بعد برای ماشین دودی (اولین قطار شهری) در نزدیکی دروازه شاه عبدالعظیم ساخته و به دوازده دروازه اصلی شهر اضافه شد. آخرین دروازه هم در پایان عهد قاجار در ضلع جنوبی میدان مشق ساخته شد، که این روزها ما به نام «سردرباغ ملی» می‌شناسیم. پس از انقراض سلسله قاجاریه و با کم شدن کاربرد دفاعی دروازه‌ها، یوار حصار و خندق دور شهرها اندک‌اندک برچیده شدند و نماد این دروازه‌ها — که مهم‌ترین نمادهای شهری تهران بودند — در در پیله‌ی به دست کریم آقا بوذرجمهری، شهردار وقت تهران، برای همیشه تخریب شده و از میان رفتند.

امروز اما، با وجود آن دهه‌هاست این دروازه‌ها از بین رفته‌اند، خوشبختانه مجموعه‌ای از اسناد، سفرنامه‌ها و عکس‌های مربوط به دروازه‌های تهران، به از دوره قاجار باقی است، که پل ارتباطی ما با خاطرات و نمایی فراموش شده شهر تهران به‌شمار می‌آیند.

در پژوهش پیش‌رو، این دروازه‌ها را با توجه به عکس‌ها، گزارش‌ها، سفرنامه‌ها، و مقالات از جنبه‌های گونه‌گونی چون سبک معماری، اهمیت اقتصادی و اجتماعی، تحولات زیبایی‌شناختی، سیمای شهری بررسی می‌کنیم و با مقایسه پلان و تزئینات ناشی‌کاری‌های دروازه‌های تهران با دیگر دروازه‌های باقی‌مانده از دوره قاجار (در شهرهای قزوین، سمنان، کرمان، سبزوار، مشهد، شیراز و...) درمی‌یابیم که طراحی و ساختار دروازه‌های اکثر شهرهای ایران در دوره قاجار از الگوی مشابهی پیروی می‌کرده است و این شباهت در معماری و شیوه تزئین را از نظر مبانی طراحی و نمادشناسی نیز می‌توان تجزیه و تحلیل کرد.

برای نگارش و آماده‌سازی این کتاب — به دلیل نبود امکان

مطالعه میدانی — روش تحقیق را بر مطالعات اسنادی و بررسی ساختار این دروازه‌ها از طریق مجموعه عکس‌های آرشیو مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، آلبوم‌خانه کاخ گلستان و کتابخانه ملی ایران استوار ساخته و مهم‌ترین پژوهش‌های مرتبط با این موضوع را مطالعه و فهرستی از آنها را نیز در پایان کتاب آورده‌ایم، هرچند بعضی از این دروازه‌ها در بسیاری از موارد به اشتباه نام‌گذاری شده‌اند و تلاش بر آن بوده است که این موضوع با ارائه تصاویری ناب تصحیح شود.

۱. دروازه دولت، دوره قاجار، عکس از عبدالله خان قاجار